

Сергій Каріков

(кандидат історичних наук,

доцент,

Національний університет цивільного захисту України,

karsan2002@mail.ru)

ДО ПРОБЛЕМИ ІДЕЙНОГО ЗМІСТУ САКСОНСЬКИХ ЦЕРКОВНИХ СТАТУТІВ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ

У статті проаналізовано зміст саксонських церковних статутів за часів Реформації і конфесіоналізації. Визначено, що ідейною основою цих документів були принципи миру, порядку, субординації, спільної відповідальності. Ці принципи стали основою організації Євангелічно-Лютеранської Церкви в саксонських територіях раннього Нового часу. Зроблено висновок щодо союзу реформаторів з територіальною владою, яким було визначено межі самостійності Євангелічно-Лютеранської Церкви.

Ключові слова: конфесіоналізація, Реформація, Євангелічно-Лютеранська Церква, Саксонія, церковний статут, влада.

Сергей Кариков

(кандидат исторических наук,

доцент,

Национальный университет гражданской защиты Украины,

karsan2002@mail.ru)

К ПРОБЛЕМЕ ИДЕЙНОГО СОДЕРЖАНИЯ САКСОНСКИХ ЦЕРКОВНЫХ УСТАВОВ РАННЕГО НОВОГО ВРЕМЕНИ

В статье проанализировано содержание саксонских церковных уставов во времена Реформации и конфессионализации. Определено, что идейной основой этих документов были принципы мира, порядка, субординации, общей ответственности. Эти принципы легли в основу организации Евангелическо-Лютеранской Церкви в саксонских территориях раннего Нового времени. Сделан вывод о союзе реформаторов с территориальной властью, которым были определены границы самостоятельности Евангелическо-Лютеранской Церкви.

Ключевые слова: конфессионализация, Реформация, Евангелическо-Лютеранская Церковь, Саксония, церковный устав, власть.

Sergiy Karikov

(Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor,

National University of Civil Defence of Ukraine,

REGARDING THE PROBLEM OF THE IDEOLOGICAL CONTENT OF SAXON CHURCH ORDERS OF EARLY MODERN AGE

The article analyzes the content of Saxon church orders during the Reformation and confessionalization. It is defined that the ideological basis of these documents were the principles of peace, order, subordination, mutual responsibility. These principles formed the basis of the Evangelical Lutheran Church in Saxon territories of Early Modern Age. The conclusion about union of reformers with territorial authority and of the bounds of independence of the Evangelical Lutheran Church as a result of this union is made.

Keywords: confessionalization, Reformation, Evangelical Lutheran Church, Saxony, church order, authority.

За часів Реформації у німецьких землях відбулися масштабні зрушення, що охопили усі сфери суспільного життя. Наслідком реформаційного руху стало конституювання лютеранської церковної організації й поступове оформлення лютеранства як окремої конфесії. Важливу роль у цих процесах відіграла розробка євангелічних церковних статутів, яка здійснювалася в різних регіонах Німеччини, зокрема – в Саксонії.

Дослідники неодноразово зверталися до характеристики саксонських статутів доби Реформації (Е. Зелінг, Х. Хеттвер, Х.-В. Крумвіде, С. Крайкер), однак предметом їх уваги насамперед були окремі аспекти (теологічні, освітні, церковно-організаційні, благодійницькі) цих документів. Між тим, на нашу думку, подібні конкретні особливості змісту кожного євангелічного статуту були зумовлені тими загальними принципами, які за доби Реформації почали втілюватися в життя німецького суспільства. Тому в межах нашого дослідження зосереджуємо увагу на розвитку Реформації в Саксонії, який безпосередньо визначив головні ідеї церковних статутів.

Перші євангелічні статути в саксонських землях було прийнято вже на початку 20-х рр. XVI ст.: «Новий статут міста Віттенберга» 1522 р., «Статут загальної каси Лейсніга» 1523 р. Важливим принципом зазначених документів стало проголошення ідеї створення справжнього християнського співтовариства, в якому не буде тих, хто страждає від голоду та холоду. «Новий статут міста Віттенберга» дослідники визначають як програму міської Реформації, спрямовану на утвердження комунально-громадського принципу вирішення релігійних і соціальних проблем¹. Відповідальність за такий стан справ покладалася на територіальну громаду, постаючи «спільною справою» її членів.

Віттенберзький рух 1521–1522 рр., що був зупинений внаслідок втручання територіальної влади в особі саксонського курфюрста, зазнав критики Лютера передусім через методи впровадження перетворень у життя.

Лідер Реформації вбачав у насильницьких діях небезпечний прецедент, що може бути використаний прибічниками католицизму для компрометації євангелічного вчення і його придушення². Він прагнув захистити християнську свободу від будь-якого примусу – як з боку папістів, так і з боку радикалів-екстремістів³.

Завершення Селянської війни позначило зміни характеру Реформації, складником якої тепер постало конституювання окремої Євангелічної Церкви. Після придушення селянських виступів ідея повернення до «чистого, істинного Євангелія» починає пов'язуватися реформаторами з необхідністю проповіді, яка стає основою нового порядку церковної служби – німецької меси. Єдність обрядовості була важливим засобом зміцнення євангелічних общин. Істинною формою богослужіння Лютер уважав літургію невеликої групи віруючих, які визнають Євангеліє словом і ділом⁴.

У ситуації суспільно-політичного розколу умови для відправи євангелічного богослужіння могла забезпечити тільки територіальна світська влада, оскільки імператор Карл V не приховував своїх прокатолицьких симпатій. Євангелічні князі та магістрати поставали гарантами стабільності і матеріального забезпечення лютеранських парафій. Конфесіоналізація, що розпочалася в німецьких землях із середини 20-х рр. XVI ст., передбачала врегулювання питань церковного устрою, руйнування засад якого спричинило пошук реформаторами союзників в особі представників місцевої влади.

Реформатори неодноразово переконували курфюрста Саксонського Йоганна Постійного узяти ініціативу в проведенні релігійних перетворень в князівстві у свої руки і наказати церковним чинам запровадити єдиний порядок богослужіння. Зокрема, 31 жовтня 1525 р. Лютер звернувся до курфюрста з листом, в якому дав детальну характеристику хаосу в релігійному житті. Закликаючи князя узяти справу реформ у свої руки, він посилається на те, що настав час навести лад у суспільстві. Необхідність невідкладної уваги і втручання курфюрста як світського владика він пояснював тим, що парафії перебувають у тяжкому матеріальному стані, оскільки ними ніхто не опікується, пожертви і кошти за заупокійні меси більше не надходять. Внаслідок того, що чинша у священників немає, або ж він дуже малий, то проста людина не шанує ні проповідника, ні приходського священника. Лютер дійшов висновку, що без встановлення твердого порядку й надання державної підтримки з боку курфюрста найближчим часом від парафій, шкіл, учнів нічого не залишиться, а Боже слово і служба будуть поховані⁵.

Реформатор висловив думку про необхідність проведення візитацій парафій, церков, монастирів, щоб встановити єдиний порядок в організації церковного життя. У листопаді 1525 р. саксонський курфюрст у відповідь на звернення Лютера дав згоду щодо сприяння світської влади здійсненню церковних реформ, виголошуючи готовність послужити в ім'я слави і честі Бога, поширення Божого слова й загальної користі⁶.

Наведення ладу передбачало посилення функцій і ролі князівської влади, впровадження дисципліни в духовній сфері. Показовими у цьому відношенні є документи, на ґрунті яких починає здійснюватися розбудова територіальної євангелічної церковної організації. Для Саксонії першими такими документами стали інструкція курфюрста 1527 р. та «Настанова візитаторів пасторам курфюршества Саксонського», створена Філіпом Меланхтоном. Зокрема, у «Настанові візитаторів...» було підкреслено, що підтримка світської влади забезпечує відправу богослужіння⁷. У цьому документі було недвозначно наголошено: «Освічені люди потрібні не лише Церкві, але й світському правлінню, яке так само є бажаним Богу»⁸.

Наслідком перевірки стану церковної організації стало ухвалення низки територіальних євангелічних статутів⁹. Зазначені документи поєднували розгляд практичних питань діяльності лютеранських священнослужителів та общин із систематизованим викладом основ євангелічного вчення. Аналіз змісту саксонських церковних статутів дозволяє зробити висновок про те, що стихійний процес Реформації у конфесійну добу почав набувати чіткої регламентації.

Звернення влади і реформаторів до форми статуту давало змогу здійснити кодифікування, визначити головні права та обов'язки громад, їх функцій у сфері освіти, богослужіння, соціальної підтримки незаможних верств населення. Вирішення цих завдань передбачало також упорядкування соціальних відносин, збереження і зміцнення станово-ієрархічної структури суспільства. У проповідях і статутах цього часу ідея порятунку все більше пов'язувалася не з каяттям, як за часів ранньої Реформації, а з вихованням дисципліни, добродетності, моральної поведінки. Головним інструментом наведення ладу, втілення в життя зазначених принципів стали візитації парафій і церковних округів Саксонії.

Водночас здійснення візитацій у другій половині 20-х рр. XVI ст. дало змогу саксонським правителям узяти під контроль ситуацію в територіальних євангелічних громадах. Враховуючи сумний досвід попередніх міських і селянських повстань, курфюрст Йоганн Саксонський виголосив настанову, звернену до службовців, рад міст, суддів, яка передбачала надання захисту бідним, вимагала суворо карати за будь-яку провину, за справи, які непримистимі для християн¹⁰. Значна частина секуляризованого майна передавалася до «загальних кас» міст і призначалася для надання соціального захисту, утримання парафій, шкіл, шпиталів. Дослідники доходять висновку, що в законодавстві про бідних цього часу переважав благодійний, а не репресивно-каральний мотив¹¹.

Територіальні правителі Саксонії активно впливали на зміст церковних статутів, прагнучи зміцнити свою владу як на місцевому, так і на загальноімперському рівні. Внаслідок цього у цих документах знайшли вираження принципи миру, порядку, загальної відповідальності як основи суспільного життя. Водночас у конфесійну добу автори саксонських церковних

статутів рішуче засуджували ідеї, що суперечили лютеранському вченню, зокрема – проповіді Томаса Мюнцера¹². Така непримиренність до ідей людини, яка вже пішла з життя, на нашу думку, визначалася спільним бажанням територіальних правителів і реформаторів уникнути нових соціальних виступів, подібних до Селянської війни.

Ідея дотримання порядку заради збереження загального добробуту, спільної користі стала однією з основних в політичній думці раннього Нового часу. Справедливе правління, на думку мислителів зазначеної доби, надає право владі втручатися в усі сфери життя суспільства. Так, Мельхіор фон Оссе, радник і канцлер курфюрстів Саксонських, головне завдання влади убачав у «доброму правлінні, забезпеченні праведного суду і справедливості, покаранні злих і захисті добродесних». В. Дятлов характеризує такі думки як вираження ідеї модернізації державного управління, в якому гармонійно поєднувалися б функції підтримки громадського порядку і регулювання усіх сфер життя суспільства¹³.

Визнання лютеранства як самостійної конфесії, здійснене внаслідок укладання Аугсбурзького релігійного миру 1555 р., зумовило подальше прагнення досягти внутрішньої консолідації євангелічного вчення. Гострі теологічні дискусії, що відбувалися в 50-60-х рр. XVI ст., вплинули на зміст саксонських церковних статутів цього періоду. Зокрема, в інструкції саксонського герцога Йоганна Вільгельма Саксонського, зверненій до візитаторів, міститься визначення відкритих ідейних супротивників лютеранства (прибічників Аугсбурзького інтерима, цвінгліанців, анабаптистів) та внутрішніх, прихованих опонентів цієї конфесії (послідовників Озіандера, Майора) як «сектантів», чиї погляди суперечили віросповідним книгам Євангелічно-Лютеранської Церкви – Аугсбурзькому віросповіданню, Шмалькальденським статтям. Візитаторам було наказано викривати ідейних противників серед «пасторів, проповідників, дияконів» і в жодному випадку не залишати їх на посадах священнослужителів, домагаючися вигнання цих осіб за межі відповідної території¹⁴.

Зазначений підхід, на нашу думку, є цілком характерним для ортодоксії. Він знаходив усе більш виразний вияв у подальшому розвитку Євангелічно-Лютеранської Церкви протягом другої половини XVI ст. З найбільшою повнотою ортодоксальні ідеї було втілено в підготовленій євангелічними теологами «Формулі згоди» (конкордії), що визначала єдині віросповідні символи лютеранства (1577 р.)¹⁵. Саксонські священнослужителі взяли активну участь в обговоренні й затвердженні ключових положень цього документа.

Основні принципи «Формули згоди» були закріплені у церковному статуті курфюршества Саксонського (1580 р.), складеному відомим теологом Якобом Андреє. Крім догматичних положень, цей документ охоплював низку організаційних питань: підготовку і повсякденну діяльність священнослужителів, проведення наглядових заходів суперінтендентами,

діяльність консисторії, навчання у князівських та «німецьких» школах, функціонування університетів¹⁶.

Верховний нагляд за вирішенням зазначених питань, згідно із задекларованими у вступній частині Саксонського статуту 1580 р. положеннями, мав здійснювати саксонський курфюрст. Він спирався на підтримку низки церковних інституцій (консисторія, синод), що забезпечували здійснення контрольних заходів (як регулярних візитацій, так і термінового розгляду важливих справ). Вирішення проблем церковного та шкільного життя мало відповідати загальним принципам Аугсбурзького віросповідання¹⁷.

Отже, якщо ранні саксонські церковні статuti обстоювали самостійність християнської общини у вирішенні важливих релігійних і соціальних питань, то більш пізні документи позначили перебування реформаторів на позиціях союзу з територіальною світською владою. Остання поставала гарантом загального порядку в суспільстві, що уможлилював саме існування Євангелічної Церкви і сприяв її подальшому розвитку. Така ситуація засвідчила успішність конституювання лютеранства як самостійної конфесії і водночас сприяла встановленню чітких меж самостійності його лідерів.

¹ Дятлов В.О. Реформи і Реформація в Німеччині (XV–XVI століття) / В. О. Дятлов. – Чернігів : Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2010. – С. 223–224.

² Голубкин Ю.А. Из любви к истине / Ю.А. Голубкин // Лютер М. Время молчания прошло. – 2-е изд. – Харьков : Око, 1994. – С. 280.

³ Голубкин Ю.А. Мартин Лютер и реформирование мессы / Ю.А. Голубкин // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2001. – № 526 : Історія. – Вип. 33. – С. 54.

⁴ Там же. – С. 57.

⁵ Дятлов В.О. Реформи і Реформація в Німеччині (XV–XVI століття) / В. О. Дятлов. – Чернігів : Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2010. – С. 223–224.

⁶ Дятлов В.А. Идея «порядка» в конфликте власти и общества во время Реформации в Германии (1517–1555 гг.) / В. А. Дятлов // Средние века. – 2012. – Вып. 73. – №1–2. – С. 126–127.

⁷ Krumwiede H.-W. Zur Entstehung des landesherrlichen Kirchenregiments in Kursachsen und Braunschweig-Wolfenbüttel / H.-W. Krumwiede. – Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1967. – S. 92.

⁸ Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. 1528 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig : Riesland, 1902. – Bd. 1. – S. 172.

⁹ Seebaß G. Geschichte des Christentums III. Spätmittelalter – Reformation – Konfessionalisierung / G. Seebaß. – Stuttgart : Kohlhammer, 2006. – S. 170.

¹⁰ Instruction und befelch darauf die visitatores abgefertiget sein. Vom 16. Juni 1527 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig : Riesland, 1902. – Bd. 1. – S. 147.

¹¹ Дятлов В.А. Идея «порядка» в конфликте власти и общества во время Реформации в Германии (1517–1555 гг.) / В. А. Дятлов // Средние века. – 2012. – Вып. 73. – №1–2. – С. 128.

¹² Ordnung der Visitatoren für die Stadt und das Amt Allstedt / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig : Riesland, 1902. – Bd. 1. – S. 508.

¹³ Дятлов В.А. Идея «порядка» в конфликте власти и общества во время Реформации в Германии (1517–1555 гг.) / В. А. Дятлов // Средние века. – 2012. – Вып. 73. – №1–2. – С. 130.

¹⁴ Instruction unser von gottes gnaden Johann Wilhelmen herzogen zu Sachsen... 1569 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig : Riesland, 1902. – Bd. 1. – S. 243–244.

¹⁵ Konkordienformel / H. G. Pöhlmann [Bearb.] // Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. – Gütersloh : Mohn, 1991. – S. 771–844.

¹⁶ Koch E. Ausbau, Gefährdung und Festigung der lutherischen Landeskirche von 1553 bis 1601 / E. Koch // Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. – Berlin : Evangelische Verlagsanstalt, 1989. – S. 212.

¹⁷ Des durchlauchtigsten, hoehgebornen fürsten und herrn, herrn Augusten, herzogen zu Sachsen u. s. w. Ordnung, wie es in seiner churf. g. landen bei den kirchen mit der lehr und ceremonien, desgleichen in derselben beiden universiteten, consistorien, fürsten und partikular schulen, visitation, synodis und was solchem allem mehr anhanget, gehalten werden sol. 1580 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig : Riesland, 1902. – Bd. 1. – S. 359–363.